

## Zapadna teopolitika i načelo laičnosti

izv. prof. dr. sc. Hrvoje Špehar  
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu  
hrvoje.spehar@fpzg.hr

### Uvod

U političkim studijama o sekularnosti, sekularizmu, laičnosti, laicizmu i srodnim fenomenima postoji stanovita potreba da se povijesno-genealoški govori o procesu u kojem se političko područje emancipiralo od vjerskih autoriteta i dogmi, naročito u području zapadnoga kršćanstva, te u kojem su javne i političke institucije, naročito država, stekle neutralnost i počele garantirati jednakost, uz slobodu savjesti i vjeroispovijesti (usp. Rhonheimer, 2014; Rambaud, 2004; Špehar, 2011a, 2011b; i dr.). Dok je riječ o procesu koji u velikoj mjeri koincidira sa stvaranjem suvremene demokratske ustavne države, rijetke su studije koje se u većoj mjeri posvećuju izvorišnim osnovama ovoga načela, ključnim prekretnicama koje su dovele do toga da se političko područje desakralizira, iako su predmoderni politički poredci poznavali vrlo snažne sakralizacije politike, te koje lociraju nastanak ovih fenomena izvan povijesnoga trenutka stvaranja moderne države. Pa ipak, neki od ključnih autora u području teorije sekularizma i istraživanja načela sekularnosti, poput Charlesa Taylora (usp. 2007, 2011), pružaju značajne uvide u mozaik ovoga povijesnog procesa, koji poznaje vrlo kompleksnu strukturu i različite oblike u pojedinim političkim razdobljima i u političkim porecima, te koji je usko vezan za svojevrсни zapadni specifični oblik politike, koji se dakako globalizirao, ali samo do određene mjere. Ovdje se želi pokazati dio navedenoga povijesnog mozaika u kojemu se načelo sekularnosti, laičnosti i ideja postojanja dualnosti vlasti i poredaka locira u jedan poseban odvojak kršćanske teološko-političke misli, ili stanovite teopolitike, koja je svoj izvor pronašla u zapadnom kršćanstvu, te koja je svoju recepciju unutar istoga institucionalno-crkvenog područja ili magisterija (učiteljstva) stabilizirala, poput sâmi država, relativno kasno u drugoj polovici XX. stoljeća. Ukratko se pokazuje razvoj i ključna polazišta katoličkog stajališta o odvojenosti Crkve i države, neutralnosti i slobodi savjesti, kao i nijansirane promjene koje su nastupile od Drugoga vatikanskog sabora, kao ključne prekretnice u katoličkom poimanju političkog života.

## Predmoderne političke forme i njihova sakralizacija

Moderna demokratska ustavna država nalazi se trajno „pred tribunalom uma“, jer, kako ističe Josef Isensee, proces „uvijek proizvodi nove legitimacijske osnove, teonomne i autonomne, univerzalističke i individualističke, tradicionalne i racionalne, pragmatične i utopijske, intelektualističke i voluntarističke, mitove o iskonu i vizije kraja svijeta“. Uzajamnost ustava i države mehanizam je koji osigurava da se uspostavi takav poredak u kojemu se temeljnim normama ograničava i oblikuje politički sustav, koji pak svojom legitimnošću uvjetuje da su temeljna načela političkog i pravnog sustava utemeljena u slobodi pojedinca i društva. Ustav doista ustavlja političke procese, držeći ravnotežu i uzajamnu provjeru grana vlasti, te osiguravajući da se vlast u demokratskoj ustavnoj državi nalazi trajno pred kritičkim preispitivanjem. U takvom poretku legitimacijska osnova koja bi bila sakralizirana na svoj način izmiče postavkama imanentnosti političkog suvremene demokracije, te je logična posljedica uspostave demokratske ustavne države njezina desakralizacija, stanovita sekularizacija političkog, koje se u različitim političkim sustavima i njihovim institucionalizacijama može pokazati kao radikalna laicizacija, umjerena vrsta uzajamnog priznanja neovisnosti i distance, ili kao samo tradicionalno utemeljena legitimacijska osnova monarhije koja u parlamentarnom tipu zapravo postoji samo kao simboličko mjesto jedinstva.

### **Predmoderne političke forme pokazuju kako je sakralizacija politike prije pravilo nego iznimka**

Pa ipak, kako pokazuju predmoderne političke forme, sakralizacija politike je prije pravilo nego iznimka. Dok u atenskoj demokraciji ili sudačkoj neovisnosti *Ponovljenog zakona* možemo tražiti mjesta emancipacije od sakralizacije politike, u većini slučajeva se ona legitimira pozivanjem na eshatološko-soteriološke kategorije ili na određenu vrstu svetoga (usp. Otto, 2006) koje je zadivljujuće (*tremendum*) i fascinantno (*fascinans*). Tako, primjerice, kod Izidora Seviljskog u VII. stoljeću nalazimo ideju kršćanskoga kraljevstva u kojem se legitimacija kraljeve vlasti oslanja na ideju ispravnosti, što „podrazumijeva da vladar mora biti nadahnut božanskim zakonom i prijeti opozivom ukoliko ga se ne pridržava i postupa neispravno“ (Picq, 2014, str. 78). Slično nalazimo u legitimaciji papinske vlasti koja se snažno oblikuje najkasnije od pape Lava Velikog, koji u V. stoljeću izgrađuje ideje papinskoga primata (*primatus*) i njegova čelnog položaja u Crkvi (*principatus*) a koji se oblikuje kao punina vlasti (*plenitudo potestatis*), što će kasnije postati uzorom kraljevske suverenosti (usp. Picq, 2014, str. 79).

Istočno će kršćanstvo, dok još ne postoji podjela između Zapada i Istoka u pitanjima dioništva u istoj Crkvi, iako već postoje brojne obredne, teološko-interpretacijske i kulturne razlike, već vrlo rano s uspostavom kršćanskoga carstva – najkasnije s Teodozijem I., razviti posebnu teopolitiku, koja smjera daleko iznad političkog područja: to je carstvo koje jamči njegovim podanicima ne samo zaštitu cara, već i usmjerenje prema vječnosti. Ovakva će eshatološko-soteriološka slika carstva pridonijeti stvaranju fenomena koji se obično opisuje kao cazaropapizam, ali koji ima mnogo drugih aspekata od same pretenzije na homogenizaciju vlasti. Njegova je težnja stvaranja dogmatske vjerske polazišne osnove oko koje se mora postići konsenzus ne samo radi političkih interesa, već interesa vjere. Nije stoga nimalo neobično da carevi sazivaju prve opće crkvene koncile, te da je uloga papinstva u njima značajna, iako nije jedina. Sakralizacija politike ovdje se nalazi već u samim načelima političkog života: car je *ισαπόστολος*, jedan od apostola, što mu daje posebno mjesto u kršćanskom svijetu. Na poseban način slika kršćanskoga carstva može se čitati iz sarkofaga cara Konstantina od carskoga porfirita, okruženog s dvanaest sarkofaga koji reprezentiraju Kristove apostole. Isti će naslov zadobiti (*aequalis apostolis*) i drugi osobito značajni sveti za širenje kršćanstva, kao primjerice sv. Jelena,

Konstantinova majka, čijom zaslugom će se izgraditi veličanstvene carske bazilike od Jeruzalema do Rima. Globalizirajuće kršćansko carstvo, uslijed interpretacija Euzebija Cezarejskog, bit će odlučujući moment u institucionalizaciji predmodernih političkih formi na Istoku, te će ostaviti sve do suvremenih političkih poredaka trag u njihovim institucijama. Objedinjujući car i otpor prema pluralizmu, naročito supsidijarnom asimetričnom modelu upravljanja, bit će nešto što će ostati značajno prisutno u istočnoj slici teopolitike.

### Dualizam od Aurelija Augustina do demokratske ustavne države

Kada Grgur VII. prisili Henrika IV. da pokornički pođe u Canossu, zaokružiti će se zapadna ideja trijumfa objedinjujuće papinske vlasti na Zapadu, koji će već mnogo prije 1076. godine oblikovati dualistički poredak vlasti. Njezin je korijen, dakako, još na počecima sâmoga kršćanstva, u odgovoru na pitanje o lojalnosti rimskoj carskoj vlasti, kako se nalazi u sinoptičkim evanđeljima. Ipak za njegovo teološko oblikovanje, svojevrsnu teopolitiku Zapada bit će ključan Aurelije Augustin kada u spisu *De civitate Dei*, uspostavi jasnu demarkacijsku liniju između zemaljskog i nebeskog grada, u kojima se istovremeno nastanjuje vjernik, tražeći neku vrstu dvostrukoga statusa i lojalnosti između dvaju poredaka. Ili, kako ističe Jean Picq (2017, str. 30), „više nego političke entitete ili institucije, ta dva grada, što će reći države, odražavaju moralna opredjeljenja“, te „među sobom dijele ljudski rod takav kakav ga utjelovljuju obrasci Kaina i Abela“. Dvostruko državljanstvo vjernika ima brojne implikacije: od toga da je politički život u kojemu se nalazi u zemaljskom gradu podvrgnut moralnom zakonu koji ima status prvoga prava, naime onim temeljnim načelima o kojima nije moguće tražiti konsenzus već ih se na temelju objave prihvaća kao nepromjenjive (Mt 5, 18: Zaista, kažem vam, dok ne prođe nebo i zemlja, ne, ni jedno slovo, ni jedan potezić iz Zakona neće proći, dok se sve ne zbude), te ostatku političkoga života i formi u kojima vlada sloboda izbora. Istovremeno, lojalnost višega reda duguje se eshatološkom cilju vječnoga grada, u kojemu kršćanin već postaje sudionikom krštenjem, ali za njegovo konačno sudjelovanje potrebni su brojni preduvjeti, „sve do prezira sebe“, kako tvrdi Augustin (1995, str. 303). Dok je pojam države ovdje upotrijebljen u najširem značenju, pa obuhvaća i predmoderne političke forme, Picq (2014, str. 31) precizno primjećuje:

Augustin je i previše svjestan veličine države da bi tvrdio kako čovjek nema ništa sa svijetom, ali razlika između Božje i ovozemaljske države priječi da se ona prva ostvari na Zemlji. Iako su obje neraskidivo isprepletene, njihove se krajnje svrhe ne smiju brkati. Taj je obrazac tako suptilan da se nalazi u začetku dvaju političkih promišljanja. Prvo promišljanje, na koje se poziva Bossuet kako bi branio burbonsku monarhiju navodno zasnovanu na Božjemu pravu, zastupa božanske korijene vlasti. To će promišljanje biti odbačeno u doba prosvjetiteljstva. Drugo promišljanje, koje će se na kraju nametnuti, ističe postojanje tako dubokoga jaza da ga nijedna institucija, ni država ni Crkva, ne može premostiti, a još manje ukinuti. To je promišljanje o republikanskom odvajanju Crkve od države.

Ono što će u interpretacijama odnosa dimenzija pojma slobode između Crkve, države i spasenja (ἔσχατον) Joseph Ratzinger (1987, str. 168-170) opisati „slobodom kroz institucije“, pri čemu se pokazuje krhkost ravnoteže slobode u suvremenoj demokraciji, ostat će stalnim predmetom preispitivanja politike od teološki utemeljenih stajališta o preduvjetima političkog života. Naime, sloboda otklona od politike uvijek je zadržana kao pravo građana koji se ne slaže ne samo s odlukom većine, već i načelima poretka koji bi se protivili njihovim vjersko-moralnim uvjerenjima. Ova sloboda dakako najčešće biva jasno uočena kod terminalnih patologija političkog sustava kakav je totalitarizam, ali je jednako moguća i u demokracijama u kojima se prekoračuje linija između temeljnih prava o kojima se demokratski

ne odlučuje već su prethodni sadržaj sâme demokracije, kao i s tim povezanih zloupotreba moći (usp. Ratzinger, 1987, str. 169). Ratzinger je pri tome vrlo decidan, te ističe da „potpuno formalan demokratski sustav ograničenja i podjele moći ne može funkcionirati sam po sebi“, te „demokracija ne može funkcionirati bez vrijednosti i ne može biti vrijednosno neutralna“ (1987, str. 169).

Osim navedene moralne autonomije koja će na tragu dualističke interpretacije prevladati na Zapadu, postat će, kako tvrdi Marcel Gauchet (1985; 2012), i sasvim druga pozicija „izlaska iz religije“, koju će omogućiti upravo zapadno kršćanstvo, a koja će biti preduvjet i za takvu autonomiju pojedinca koja će stvoriti ateizam od XVIII. stoljeća (usp. Picq, 2017, str. 31-32). Charles Taylor (2011, str. 33-45) će upravo zbog navedenog paradoksom kršćanstva nazvati određenu vrstu interpretacije koju će oblikovati u odnosu spram pojma slobode ali i spram distinkcije između imanentnoga i transcendentnoga, kao „izuma latinskog kršćanstva“. Ono će od Lava Velikoga, Gelazija I., preko Grgura VII. postati značajan instrument magisterija Katoličke crkve, dok će se uslijed reformacijskih i revolucionarnih previranja navedena pitanja još više zaoštriti. Naročito u trenutcima kada snažni revolucionarni laicizam, potpomognut i unutaršnjim kritikama crkvene vlasti, kao i suvremeni društveni proces sekularizacije dovedu u pitanje dualističko stajalište kojim su se vodile i suvremene demokratske ustavne države.

## **Katolička stajališta o laičnosti i autonomiji demokratskog poretka nakon Drugog vatikanskog sabora**

Konfliktna laičnost XIX. stoljeća, kakvom je nazivaju Jean Baubérot i Micheline Milot (2004; 2011), između različitih tipova njezinih institucionalizacija, stvorila je na strani katoličkog magisterija snažnu opoziciju, koja nije bila samo opozicija uspostavi sekularne demokratske države, već i otpor spram modernizma i liberalizma, kako nalazimo u stajalištima Grgura XVI., Pija IX., Pija X. ili Pija XI., koji će sekularizam nazvati „kugom našeg vremena sa svojim pogreškama i bezbožnim namjerama“ (1925: br. 18). Konfliktna laičnost obilježena je, kako tvrdi Émile Poulat (1987) „sukobom dvije Francuske“, te u ovom slučaju nije riječ samo o položaju Crkve unutar države, već i o načinima oblikovanja sâme države, između republikanizma i zagovornika monarhije.

Za razliku od SAD-a u kojem je *wall of separation* zbog načina nastanka i sudjelovanja vjerskih migranata iz Europe bio presudan za izgradnju političkog sustava, europski se primjeri značajno razlikuju te su tek u drugoj polovici XX. stoljeća prilike između Katoličke crkve i državâ u Europi u ovom pitanju ublažene i prihvaćene. Rezultat je to, s jedne strane, demokratizacije i međunarodnopravne kodifikacije ljudskih prava, koja je između ostalih značajno oblikovala i pružila zaštitu slobodi mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi, kao što je slučaj s čl. 18 *Opće deklaracije o ljudskim pravima* UN-a (1948.). Demokratizacija Europe nakon devastirajućih totalitarizama na Zapadu nakon kraja Drugog svjetskog rata, a na Istoku nakon pada Berlinskog zida, stvorit će novi politički ambijent u kojemu će se ideje demokratske ustavne države proširiti na globalnom planu, te će se institucionalizacija komunitarizama ili komunitarnih prava, od slučaja do slučaj različitno uređivati ali s istim međunarodnopravnim premisama.

Takav tip poretka i oblikovanje demokratske države koja nije protucrkvno raspoložena, već jamči temeljna ljudska prava, dobit će svoju drugu afirmaciju u dokumentima Drugog vatikanskog sabora u katoličkom ambijentu, kada se istovremeno s crkvene strane prizna pluralizam, osnaži zagovorništvo ljudskih prava i afirmira autonomija političkog života. Tako će, primjerice, u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* Drugi vatikanski sabor priznati neovisnost političke zajednice i Crkve, dok će u deklaraciji *Dignitatis humanae* na temelju iznijetih stajališta međunarodnog prava Katolička crkva

## Špehar, Zapadna teopolitika i načelo laičnosti

držati da i u situacijama kada postoji posebno priznanje neke vjerske zajednice od države, ono ne smije ni na koji način stvoriti diskriminaciju civilnoga ili društvenog poretka za druge vjerske skupine (usp. Papinsko vijeće „Iustitia et pax“, 2005, str. 300). Kako ističe *Kompendij socijalnog nauka Crkve* Papinskoga vijeća „Iustitia et pax“ (2005, str. 300), pozivajući se na stajališta Drugog vatikanskog sabora i *Katekizma Katoličke Crkve*, „sloboda savjesti i vjere tiče se čovjeka uzeta pojedinačno i društveno: pravo na vjersku slobodu mora se priznati u pravnome poretku i biti sankcionirano kao građansko pravo, no po sebi to nije neograničeno pravo“, te ističe „pravedne granice ostvarivanju vjerske slobode moraju se odrediti za svaku društvenu prigodu političkom razboritošću, prema zahtjevima općeg dobra, te ratificirati od civilne vlasti preko pravnih normi koje su u skladu s objektivnim moralnim redom: te norme zahtijeva djelotvorna zaštita prava za sve građane i za njihovo miroljubivo slaganje, i dovoljna briga oko toga poštenog javnog mira koje se sastoji u sređenom zajedničkom životu u istinskoj pravdi, i dužna zaštita javnog ćudoređa“. Stajalište o autonomiji demokratskog poretka iznio je i papa Ivan Pavao II. u enciklici *Centesimus annus* (1991), kada tvrdi da „Crkva poštuje zakonitu autonomiju demokratskog poretka i nema razloga da izrazi naklonost prema jednom ili drugom zakonskom ili ustavnom rješenju“. Nadalje, stajalište o sâmom načelu laičnosti afirmirano je u poziciji Kongregacije za nauk vjere 2002. godine (br. 6), kada je u *Doktrinarnoj noti o nekim pitanjima vezanima uz sudjelovanje katolika u političkom životu* laičnost definirala vrijednošću koju je Katolička crkva stekla i priznala kao dio suvremene civilizacijske baštine.

### Povijest kršćanskog Zapada pokazuje specifičnu liniju uspostave autonomije dvaju poredaka

#### Umjesto zaključka

Povijest kršćanskog Zapada pokazuje specifičnu liniju uspostave autonomije dvaju poredaka koju je u teološkoj misli najznačajnije oblikovao Aurelije Augustin, a koja je svoju recepciju i brojne interpretacije stekla sve do suvremenosti, kroz oblikovanje monarhija i konačno stvaranje demokratske ustavne države. Stabilizacija i priznanje ovoga dualizma u povijesti Europe doći će relativno kasno, tek s uspostavom međunarodnopravnih garancija zaštite temeljnih ljudskih prava, te s recepcijom autonomije političke vlasti koju će s katoličke strane osobito ohrabriti i etablirati Drugi vatikanski sabor. Dok u suvremenim demokratskim poredcima postoje stalne neuralgične točke političkog sukoba oko vrijednosti i načela političkog sustava, kao i oko utjecaja i uloge komunitarnih prava, široka primjena slobode mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi, kao i autonomije političkih vlasti u područjima onoga što Katolička crkva naziva „vremenitim općim dobrom“ u drugoj polovici XX. stoljeća stvorit će preduvjete za univerzalnu primjenu ovih načela i za načelo laičnosti koje nije suprotno interesima vjerskih zajednica. Dakako, suvremene društvene metamorfoze, pa i one religijsko-sekularnog karaktera, uvijek iznova vrednuju ista načela, te u skladu s društvenim ambijentom stvaraju nove interpretacije.

#### Literatura

Aurelije Augustin (1995). *O državi Božjoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Baubérot, J. (2004). *Laïcité 1905-2005, entre passion et raison*. Pariz. Seuil.

Baubérot, J. i Milot, M. (2011). *Laïciteti bez granica*. Beograd: Karpos.

- Drugi vatikanski sabor (1965). *Gaudium et spes*. [https://www.vatican.va/archive/hist\\_councils/ii\\_vatican\\_council/documents/vat-ii\\_const\\_19651207\\_gaudium-et-spes\\_lt.html](https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_lt.html)
- Gauchet, M. (1985). *Le Désenchantement du monde. Une histoire politique de la religion*. Pariz: Gallimard.
- Gauchet, M. (2012). *Religija u demokraciji. Put laičnosti*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Isensee, J. (2004). *Država, ustav, demokracija*. Zagreb: Politička kultura.
- Ivan Pavao II., papa (2001). *Centesimus annus*. [https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/la/encyclicals/documents/hf\\_jp-ii\\_enc\\_01051991\\_centesimus-annus.html](https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/la/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html)
- Kongregacija za nauk vjere (2002). *Nota Dottrinale circa alcune questioni riguardanti l'impegno e il comportamento dei cattolici nella vita politica*. [http://www.vatican.va/roman\\_curia/congregations/cfaith/documents/rc\\_con\\_cfaith\\_doc\\_20021124\\_politica\\_it.html](http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20021124_politica_it.html)
- Otto, R. (2006). *Sveto. O iracionalnom u ideji božanskog i njezinu odnosu spram racionalnoga*. Zagreb: Scarabeus.
- Papinsko vijeće „Iustitia et pax“ (2005). *Kompendij socijalnog nauka Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Picq, J. (2014). *Povijest države u Europi. Vlast, pravda i pravo od srednjega vijeka do naših dana*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Picq, J. (2017). *Politika i religija. Čitati povijest, rasvijetliti sadašnjost*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Pio XI., papa (1925). *Quas primas*. [https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf\\_p-xi\\_enc\\_11121925\\_quas-primas.html](https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html)
- Poulat, É. (1987). *Liberté, laïcité. La guerre des deux France et le principe de la modernité*. Pariz: CERF.
- Rambaud, T. (2004). *Le principe de séparation des cultes et de l'État en droit public com-paré. Analyse comparative des régimes français et allemand*. Pariz: LGDJ.
- Ratzinger, J. (1987). *Kirche, Ökumene und Politik. Neue Versuche zur Ekklesiologie*. Einsiedeln: Johannes Verlag.
- Rhonheimer, M. (2014). *Christentum und säkularer Staat. Geschichte – Gegenwart – Zukunft*. Freiburg, Basel i Beč: Herder.
- Špehar, H. (2011a). Odvojenost crkve i države. Prilog izučavanju politike i religije. *Politička misao*, 48(4), 26-40.
- Špehar, H. (2011b). Laičnost: etimologija i historijat. Prilog izgradnji kategorijalnog aparata studija religije i politike. *Politička misao*, 48(1), 108-134.
- Taylor, C. (2007). *A Secular Age*. Cambridge i London: Harvard University Press.
- Taylor, C. (2011). Western Secularity. U: C. Calhoun, M. Juergensmeyer i J. VanAntwerpen (ur.), *Rethinking Secularism* (str. 31-53). Oxford: Oxford University Press.